

**Sigrid Schottenius Cullhed, *Filomelas förvandlingar. Myten om det outsägliga*,
Malmö: Ellerströms, 2024, 248 s.**

<https://doi.org/10.54797/tfl.v55i1.55951>

I *Filomelas förvandlingar* tar sig Sigrid Schottenius Cullhed an en klassisk litteraturhistorisk uppgift: att skildra en myts litterära historia från dess antika källor fram till våra dagar. Men hon gör det med ett allvar som kommer mindre av vördnaden för de litterära auktoriteterna än av förhoppningen att myten ska bidra till vår förståelse av tystnadskulturen kring sexuellt våld. På så vis skrivs här en historia från två håll. Å ena sidan rör vi oss framåt från de första spåren av myten i *Odysseen* och på grekiska tempel- och vas målningar till en fullt utvecklad berättelse som varierar och skiftar betydelse över årtusendena. Å andra sidan rör vi oss bakåt från *me too*-rörelsen och samtida ungdomsromaner mot en historiserande förståelse av rötterna till vårt samhälles skambeläggande av offer för sexuella övergrepp.

I skärningspunkten mellan dessa rörelser finner vi den ”uppslagsverksversion” av Filomela-myten som Schottenius Cullhed inleder sin bok med. Berättelsen handlar om de athenska systrarna Prokne och Filomela. Prokne blir bortgift med den thrakiske krigsherren Tereus. Men i det främmande landet saknar Prokne sin syster Filomela och ber därför sin make att resa till Athen och ta henne med sig till Thrakien, vilket han också gör. Under färden tillbaka från Athen ändrar dock Tereus sina planer: han våldtar Filomela, skär av hennes tunga för att hon inte ska kunna berätta vad som hänt, och fängslar henne i en enslig skogshydd. För att avslöja brottet väver Filomela ett tyg med tecken som vittnar om övergreppet och ser till att det kommer till Prokne. Prokne söker upp och befriar sin syster. Tillsammans hämnas sedan de båda systrarna brottet mot Filomela genom att döda Proknes och Tereus gemensamma son och av hans kropp anrätta en måltid som serveras åt fadern. När sanningen om den gruvliga hämnden avslöjas förvandlas Tereus till en härfågel och systrarna till en svala och en näktergal.

Mot bakgrund av denna mest kända version av myten berättar Schottenius Cullhed sedan i 13 kapitel om dess många förvandlingar

genom historien. Hon börjar med de tidigaste spåren av sagorna om näktergalen och svalan i det arkaiska Grekland och visar sedan hur dessa konsolideras till en berättelse som börjar anta de former vi känner igen i det athenska dramat. Hos Sofokles tillkommer inte bara bärande innehållsmoment som våldtäkten, stympningen och väven, utan också en politisk laddning genom motsättningen mellan civilisation och barbari och där Prokne jämförs med Medea. I den romerska litteraturen förnyas myten inte minst av Ovidius, som förskjuter fokus till Filomela – som jämförs med Lucretia – och ger berättelsen status som *exemplum* mot bakgrund av den romerska sexualpolitiken. Med dessa antika utgångspunkter får vi sedan bl.a. följa hur berättelsen passas in medeltidens höviska kultur och hur Shakespeare anlägger ett metaperspektiv på den då han låter sina karaktärer kommunicera via den och därmed ifrågasätter den romerska kulturens exemplariska kraft. En litteraturhistoriskt viktig (men moraliskt tvivelaktig) tolkning hittar Schottenius Cullhed i romantikens estetiserande tolkningar där myten, med sin koppling till näktergalens sång, blir ett uttryck för sambandet mellan ensamhet, lidande och konstnärligt uttryck. Dess motpol finner hon i anspelningarna på myten i Richardsons *Clarissa*, där det sexuella övergreppets alienerande effekt på offret för första gången tydligt står i centrum. Denna motsättning utgör sedan en central utgångspunkt för många moderna tolkningar av myten, vilka Schottenius Cullhed diskuterar hos bland andra T.S. Eliot, Virginia Woolf, Toni Morrison, J.M. Coetzee och Édouard Louis.

Det ska med en gång sägas att det är med ett beundransvärt lätt handlag som Schottenius Cullhed leder läsaren genom detta omfattande material i vilket hon med skarp blick skiljer det väsentliga från det mindre väsentliga. Genom att hålla fram materialet i rätt ljus lyckas hon få konturerna av mytens förvandlingar att framstå med full tydlighet, utan att vi tappar blicken på de texter vi har framför oss i de olika historiska skedena. De avslutande sammanfattningarna i de längre kapitlen är i detta avseende väl avvägda och bidrar till förståelsen av de större sammanhangen. Att på detta sätt hålla en tydlig linje genom ett material som sträcker sig över så lång tid och som är av så mångskiftande karaktär är inte en enkel uppgift. Att rekonstruera sammanhangen kring skärvor av vas målningar och pa-

pyrusfragment erbjuder helt andra utmaningar än att bena ut Ovidius poetiska lekar eller att styra rätt kurs genom Morrisons och Coetzees komplexa ironier och perspektivskiften. Likväl är det just detta som krävs för att kunna teckna den helhetsbild av en myts historia som Schottenius Cullhed ger – och hon gör det på ett övertygande sätt.

På många sätt framstår också *Filomelas förvandlingar* som ett klassiskt stycke *Stoffgeschichte* av den typ som Raymond Trousson och Elisabeth Frenzel skapade ett program för på 1960-talet och som i Sverige fick sitt främsta uttryck i Louise Vinges avhandling *The Narcissus Theme in Western European Literature up to the Early 19th Century* (1967). Mot bakgrund av detta kan det vara intressant att notera att Vinge själv 50 år senare konstaterade att det kanske bara var på grund av den ”theoretical innocence” i vilken hon påbörjade sin studie – före genombrottet för strukturalism, poststrukturalism och modern hermeneutik och receptionsforskning – som projektet var möjligt att genomföra (Alison Sharrock et al., red., *Metamorphic Readings. Transformation, Language, and Gender in the Interpretation of Ovid’s Metamorphoses*, Oxford: Oxford University Press, 2020, 199). En motsvarande teoretisk oskuldsfullhet finns kanske inte hos Schottenius Cullhed, men den teoretiska medvetenhet som ligger bakom projektet förblir åtminstone i hög utsträckning oartikulerad. Det är synd, eftersom det finns intressanta frågor att ställa och reflektioner att göra kring bokens sätt att närma sig mytens historia.

Som jag nämnde inledningsvis närmar sig Schottenius Cullhed Filomela-myten från två håll, vilka också indirekt anges som två ”teoretiska överväganden” i inledningen (s. 9). Å ena sidan bygger hon på Lévi-Strauss strukturalistiska teori om hur myter omstruktureras och ständigt får nya betydelser inom ramen för ett semiotiskt system. Det är en ingång som i stort sett är kompatibel med klassisk *Stoffgeschichte* – även om Jean-Pierre Vernants historiserande version av Lévi-Strauss mytteori kanske skulle passa undersökningens föremål bättre. I ett sådant perspektiv finns det ingen ursprunglig, autentisk version av myten där dess sanna form och betydelse finns fastlagd. En myt är en berättelse som förvandlas och antar olika betydelser i relation till sin semiotiska kontext. Att studera myter handlar om att följa dessa förvandlingar och se hur deras betydelse anpassats till olika sociala, kulturella, politiska och intertextuella kontexter. Men

här finns också en annan ingång, som handlar om mytens relevans – och där Schottenius Cullhed inte bygger på någon mytforskning över huvud taget, utan på forskningsfältet narrativ medicin. Här utgår hon från att myten har en viss central innebörd, och att mytstudiet ger oss möjlighet att studera historiska förvandlingar av förhållningssättet till ett visst ämne: ”Jag utgår från att de berättelser som deltagare i en kultur läser och skriver om företeelser som sexualbrott är relaterade till hur dessa brott begås, upplevs, hanteras och bedöms.” (s. 11)

Schottenius Cullhed anlägger alltså två, åtminstone till synes, motstridiga synsätt på myten, vilket återspeglas i relationen mellan bokens huvud- och undertitel: *Filomelas förvandlingar. Myten om det utsägliga*. Å ena sidan betraktas myten som en dynamisk process där betydelser skiftar; å andra sidan tillskrivs den en viss kärnbetydelse – våldtäktens utsäglighet.

Anledningen till att jag tar upp denna teoretiska motsättning är inte att tvinga Schottenius Cullhed till ett ställningstagande – att välja det ena eller det andra sättet att närma sig myten. Men det hade varit intressant om hon hade fört en dialog kring den med mytforskningens många teoretiker och med en sådan dialog som utgångspunkt resonerat både kring motsättningens metodologiska konsekvenser och möjligheten att överbrygga den. Även en jämförelse med andra liknande studier hade i detta avseende varit belysande och hade kunnat bidra till en diskussion om hur man i dag ska göra en studie av detta slag. Min invändning är alltså inte att Schottenius Cullheds tillvägagångssätt är missriktat – snarare slås man av den välavvägda balansen mellan historisk förankring och öppet förhållningssätt till mytens variationer å ena sidan, och ett moraliskt engagemang grundat i dess aktualitet å andra sidan. Min invändning är att diskussionen kring detta tillvägagångssätt är för grund.

En fråga som en sådan diskussion hade kunnat belysa gäller urvalet. Till skillnad från 60-talets tematologer – som helst ville se en komplett genomgång av alla relevanta texter – pekar Schottenius Cullhed rimligt nog på nödvändigheten av ett urval, och skriver att detta ”drivits av en strävan att granska texter som genom tiderna har format och omdefinierat myten, särskilt sådana som introducerat nya perspektiv och tolkningar som senare tiders författare knutit an till och tagit vidare” (s. 9). En helt rimlig urvalsprincip – men vad

den konkret innebär diskuteras inte. Vilka texter väljs bort och hur identifieras de som väljs ut? Här tror jag att det finns påtagliga, men okommenterade skillnader mellan de olika historiska perioderna.

I den äldsta tiden går Schottenius Cullhed i stort sett igenom allt tillgängligt material som kan bidra till pusslet som läggs kring sagan om näktergalen, liksom alla de texter som bidrar till att teckna bilden av den utvecklade myten hos de attiska tragöderna. Detta är begripligt, eftersom det befintliga materialet är begränsat – och det vittnar också om ett särskilt intresse för mytens rötter bortom de klassiska versionerna hos Sofokles och Ovidius. Längre fram, när det tillgängliga materialet blir mer omfattande görs ett mer avgränsande urval – och här är det exempelvis intressant att notera att Shakespeare och La Fontaine tycks vara de enda som är värda att ta upp under de närmare 350 år som skiljer Christine de Pisan från Samuel Richardson. Men framför allt är det intressant att se vad som händer när vi kommer fram till 1900-talet. Medan det urval som görs bland äldre texter på tematologiskt vis i stort sett följer namnet Filomela eller tydlig överensstämmelse med centrala innehållselement, så räcker vaga allusioner för att ta upp en modern text om den har en stark koppling till vad som uppfattas som mytens kärnbetydelse. Så räcker exempelvis ett citat av en dikt av Swinburne som återberättar Babrios fabel om svalan och näktergalen för att *In Between the Acts* ska få status som en central text i Filomela-traditionen, eftersom ”Woolf rör vid *kärnan* i den athenska Filomelamyten, som handlar om vad en förälder måste vara beredd att offra i krigstider” (s. 142, min kurs.). På motsvarande sätt består de explicita kopplingarna till Filomela-myten i romaner av Maya Angelou, Toni Morrison, Alice Walker, J.M. Coetzee och Édouard Louis endast i likheter med enskilda episoder eller allusioner på närliggande myter. Det avgörande för urvalet är istället att romanerna berättar historier om tystnaden kring sexuellt våld på ett sätt som kan sättas i relation till Filomela-myten.

Det är på detta sätt som jag menar att Schottenius Cullhed berättar en historia i två riktningar: en framåtskridande berättelse om hur ett mytologiskt stoff varieras och en bakåtriktad berättelse som spårar ursprunget till vår tystnadskultur kring sexuellt våld. Frågan som förblir outtalad är hur de möts. Detta är en fråga kring Schottenius Cullheds tillvägagångssätt, men det är möjligt att en komparativ

utblick också skulle visa att det kanske lika mycket är en fråga om vår litteraturhistorias *form*.

Man kan nämligen fråga sig om det hade varit möjligt för Schottenius Cullhed att följa samma urvalsprincip för de äldre och de nyare texterna. Jag är benägen att tro att en jämförelse med andra studier av de grekisk-romerska myternas litterära historia skulle visa på ett brott kring romantiken, efter vilket det inte längre är möjligt att på samma sätt följa återbruket av de klassiska berättelserna som variationer av en igenkännbar berättelse. Romangenrens dominans och vårt förändrade förhållande till det klassiska arvet innebär kanske att de intertextuella relationerna i vår litteratur fungerar på ett annat sätt. Likaså tycks mig Schottenius Cullheds centralt placerade läsning av Ovidius talande för vårt förhållande till dessa myter. Det är hos Ovidius hon hittar ordet *nefas*, ”förbjudna handlingar som inte bör utföras och heller inte uttalas” (s. 73), som fungerar som nyckel för hennes egen tolkning av myten – myten om det outsägliga. Det är här de två rörelserna möts. Liksom för så många andra myter så hittar man i den klassiska romerska eller athenska litteraturen den kristallisering som centrerar förståelsen av historien. Det som föregår den är rötterna; det som kommer efter är förgreningarna. Att vända sig till en klassisk myt innebär också att låta historien öppna sig på ett visst sätt.

Genom sitt träffsäkra sätt att låta vår tids angelägna problem möta den klassiska berättelsen inbjuder *Filomelas förvandlingar* på detta sätt till reflektioner kring frågan om hur litteraturhistorien öppnar sig för oss – och hur vi öppnar oss för den. Men sådana reflektioner skulle kräva en fördjupande teoretisk-metodologisk diskussion och att studien jämfördes med andra av sitt slag. Kanske kan det bli ämnet för en egen studie?

Niclas Johansson